

Csűry Bálint, a debreceni egyetem tanára*

1. Csűry Bálint 1932-től 1941-ig tanított a debreceni egyetemen a magyar és finnugor nyelvészet professzoraként. Ez az idő az egyetem, illetőleg a magyar nyelvészeti tanszék fennállásának csaknem 100 évéhez képest nem túl hosszú ugyan, mégis ezek alatt az évek alatt Csűry elérte, hogy a népnyelvkutatásnak, vagy ahogyan ő nevezte: a „népnyelvi bűvárlatnak” a Kárpát-medencebeli központja, emblematikus színtere Debrecen lett. A magyar nyelvész-társadalom hosszú évtizedeken át ezzel a kutatási iránnyal azonosította a debreceni magyar nyelvészeti tanszéket, még akkor is, amikor az ott dolgozó szakemberek lényegében véve már nem is végeztek ilyen irányú munkát.

Hogyan tudta Csűry Bálint viszonylag rövid idő alatt ennyire meghatározó, tudományterületet formáló műhellyé alakítani az általa irányított tanszéket? Erre a kérdésre többféle forrásból kaphatunk választ. Főképpen magának Csűrynek a munkáiból, tudományos és tudománynpszerűsítő írásaiból, kutatási tervezeteiből, kortársainak, szakmabeli kollégáinak a reakcióiból, vélekedéséből, tanítványainak későbbi visszaemlékezéseiből, továbbá korabeli egyetemi dokumentumokból és végül a fentiekre támaszkodó tudománytörténeti értékelésekből. Tudjuk persze azt is, hogy minden egyes forrásunk csupán egy-egy megközelítést, gyakran erősen szubjektív értékelést adja a korabeli történetnek, ám a különböző forgatókönyveket egymás mellé helyezve, egymással szembesítve s — hozzáteszem — az adott kor körülményeit figyelembe véve alakíthatjuk ki a magunk történetét, aminek alapján aztán a fent megfogalmazott kérdésre választ, válaszokat kereshetünk.

2. E történetnek igencsak lényeges részlete éppen a kezdőpontja, ezért először azt a helyzetet kell megvilágítanunk, amelynek révén Csűry Debrecenbe került. A debreceni egyetemet az ősi Református Kollégium hagyományaihoz kapcsolódva 1912-ben alapította meg a magyar állam. A Bölcsész-, Nyelv- és Történettudományi Karon s az ezen belül létrehozott Magyar és Finnugor Összehasonlító Nyelvészeti Tanszéken 1914 őszén kezdődött meg az oktatás (JA-

* A publikáció elkészítését a TÁMOP 4.2.1./B-09/1/KONV-2010-0007 számú projekt támogatta. A projekt az Új Magyarország Fejlesztési Terven keresztül az Európai Unió támogatásával, az Európai Regionális Fejlesztési Alap és az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

KAB–KERESZTES 1990: 7). A tanszék első professzora a Dunántúlról származó Pápay József volt, aki azonban már 1908-tól a Debreceni Református Kollégiumban tanított. Kutatásainak középpontjában a finnugor összehasonlító nyelvészet, különösképpen pedig az osztják nyelv vizsgálata állt (JAKAB–KERESZTES 1990: 8–11, vö. KISSNÉ 2010), ami természetszerűen meghatározta a tanszék arculatát is nemcsak a kutatás, hanem az oktatás terén is. Pápay érdeméből professzorságának csaknem két évtizede alatt tanszéke nemcsak a magyarországi, hanem a nemzetközi finnugrisztikának is elismert központjává vált.

Pápay József professzori széke azonban 1931-ben bekövetkezett halálával megürült, s a bölcsészkar vezetése nem volt könnyű helyzetben, hogy a helyére méltó utódot ültessen. A kar bizottságot küldött ki javaslattételre, s a négy professzor igen alaposan tájékozódott a szóba jöhető nyelvészek körében. A tudományos és a tanári kiválóság mellett fontos szempont volt, hogy a jelölt a tanszék arculatának megfelelően mind a magyar, mind pedig a finnugor összehasonlító nyelvtudomány terén eredményes működést tudjon felmutatni. A javaslattevők választása végül Csúry Bálintra esett, ám előterjesztésük csak 1931 októberében került a kar elé, amely egyhangú döntéssel fogadta el a javaslatot, s hívta meg professzornak a tanszékre Csúry Bálintot (KÁLNÁSI 1998: 5–7).

Debrecenbe kerülése előtt Csúry a Kolozsvári Református Kollégium tanára volt, aki ez idő tájt Erdély egyetlen jelentős nyelvészeként a lehetőségekhez képest élénk kapcsolatot tartott fenn a magyarországi nyelvésztsáadalommal. Kapcsolatai azonban főleg Budapest felé irányultak, Gombocz Zoltánhoz és Melich Jánoshoz fűzték a legerősebb kötelékek. „Csúry Bálint több mint három évtizeden át volt a [Magyar Nyelvtudományi] Társaság folyóiratának, a Magyar Nyelvnek nemcsak egyik leghűségesebb, hanem egyik legszínvonalasabb szerzője”, aki „több mint száz közleménnyel gazdagította a Magyar Nyelv tartalmát” — írta róla évtizedekkel később BENKŐ LORÁND (1990: 11). Tudományos eredményeinek elismeréseképpen 1927-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjainak sorába választotta, 1930-ban pedig a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen nyert magántanári címet a néprajzkutatás körében tett habilitációja révén (BALASSA 1988: 37). Mindezek alapján hihetőnek tűnik az a történet, amely szerint Gombocz Csúryt maga mellé szándékozott venni a budapesti tanszékre (vö. KÁLNÁSI 1998: 7–8, mindezt azonban csak szóbeli közlésekből ismerjük, írásos dokumentumok nem utalnak rá).

Csúry Bálint maga számol be arról, hogy Pápay Józseffel csupán egyetlen alkalommal találkozott (CSÜRY 1935: 3), így közelebbi kapcsolata a debreceni egyetemmel sem igen lehetett. Miért választhatta mégis további működése színteréül Debrecen? Erre a kérdésre a választ nem tudjuk, legfeljebb sejtéseink lehetnek felőle. Talán éppen amiatt, amiért a szatmári évek után is nem a budapesti, hanem a kolozsvári egyetemre iratkozott be (BALASSA 1988: 18, BAKÓ 1941: 8). Szerepet játszhatott ebben a szülőföld közelsége — ne feledjük: ekkor még nem készült

el nagy művével, a Szamosháti szótárral —, s talán az is, hogy Budapest mozgalmas, zajos világával szemben Debrecen a nyugodtabb alkotómunka békés levegőjét ígérte számára. A döntés nehezebbik része mégis inkább az lehetett Csűry Bálint számára, hogy elhagyja-e egyáltalán Erdélyt amiatt, hogy pályája másutt nagyobb reménnyel teljesezhessen ki. A tanítványból jó barátta lett SZABÓ T. ATTILA így emlékezett vissza erre a nem könnyű helyzetre: „Csak a szótlan, kevésbeszédű lélekhez közvetlen közelbe került barátok és tanítványok kevese tudja, hogy milyen harcot kellett Csűrynek, a kötelességteljesítés és hűség kérdésében olyan komolyan gondolkozó embernek önmagával megvívnia, mikor a Pápay József halálával megürrült debreceni magyar és finnugor tanszékre való meghívása szóba került.” (1941: 69). A közvélemény ugyanis abban az időben mélyen elítélte azokat, akik Erdélyt és az ottani magyarságot nehéz helyzetében elhagyták (BALASSA 1988: 37–38). Azonban „Csűry kimenetelét minden gondolkozó nemcsak természetesnek tartotta, hanem elvégzendő munkája, feladata iránti kötelességteljesítésnek is. Neki itt Erdélyben nem nyílt és nem nyílhatott tér tanítványok nevelésére, tanítványok önálló kutató munkára való elindítására” (SZABÓ T. 1941: 70).

Döntését követően Csűry — a kinevezés adminisztratív ügyeinek elhúzódása miatt — 1932 szeptemberében kezdhetette meg egyetemi tanári működését a debreceni egyetemen. Éppen abban az évben, amelynek tavaszán az egyetem főépületének — ahol a bölcsészkar tanszékei is helyet kaptak — az építése befejeződött. Csűry Bálint 1932 szeptemberének egyik hétfőjén reggel 8 órakor a XIV. tanteremben a leíró magyar hangtan előadásával kezdte meg egyetemi tanári munkáját (JAKAB–KERESZTES 1990: 7, KÁLNÁSI 1988: 78). S e ponton — megszakítva egy kis időre a történetmesélést — visszakanyarodhatunk annak a kérdésnek a megválaszolásához, hogy hogyan sikerült Csűrynek e viszonylag rövid, nyolc és fél évnyi idő alatt sajátos arculatú, vezető tudományos műhellyé formálnia tanszékét.

3. Csűry Bálint Debrecenbe érkezését követően nagy erővel vetette bele magát a tanításba. Az első években energiáinak nagy részét e munka kötötte le: ezt mutatják a korabeli dokumentumok, s később erre emlékeztek a tanítványok is. Főkéllégiumain, ami általában heti 3 órát jelentett, s amelyeket mindig reggel 8 órakor kezdett (BALASSA 1988: 44) szemeszterről szemeszterre haladva végigvette a magyar nyelvészet főbb területeit: a hangtant, az alaktant, a mondattant s emellett a szókincset és a jelentéstant, de tartott előadásokat a magyar nyelv történetéről is. Órákat hirdetett a magyar nyelvjárásokról, a magyar nyelvtan középiskolai tanításáról, a magyar nyelvhasználatáról, rendszeresen tartott finn nyelvtani órákat, beszélt a Kalevaláról, máskor pedig a finn prózáról. Gyakorlati kiegészítették az adott félévi fő tematikát, de emellett — ahogy teltek az évek a professzori katedrán — egyre több speciális témájú tárgyat is meghirdetett a tanrendben. (A Csűry által a debreceni egyetemen meghirdetett órákról pontos kimutatást közöl KÁLNÁSI 1998: 78–84.)

Hallgatóinak visszaemlékezései szerint a „Tisztelt Hallgatóim!” megszólítás nélkül soha meg nem kezdte egyetemi előadásait (SZABÓ 1982: 45). A később akadémikussá lett néprajztudós, BALASSA IVÁN úgy emlékezett vissza ezekre az órákra, hogy Csűry „Minden előadását félíves lapokra leírta, és olyan lassan olvasva adta elő, hogy azt közönséges írással le lehetett jegyezni. Nem volt lebilincselő előadó, de logikusan felépített előadásait nagy érdeklődéssel hallgattuk. Kéziratát sokszorosításra rendelkezésre bocsátotta, sőt a már legépelt kéziratot átnézte és javította” (1988: 43–44). Hallgatói a négy oktatási év alatt előadásain és szemináriumain megkaptak tőle minden tudásanyagot, amelyre a vizsgák sikeres letételéhez szükségük volt, így érthető, hogy óráit nagy szorgalommal látogatták (SZABÓ 1982: 46). Tanári elkötelezettsége a kar vezetőinek is feltűnt, amit egy jegyzőkönyvben rögzített véleményük is nyilvánvalóan mutat: „[Csűry a kar] egyik legbuzgóbb és legeredményesebben tanító tanára, aki voltaképp két tanszéket, a magyar és finnugor összehasonlító nyelvészet tanszékét látja el egymaga. Néha rendes óraszámain felül 10-11 órás kollégiumokat hirdet, és vezeti a szemináriumában a hallgatók sokirányú munkásságát” (idézi KÁLNÁSI 1998: 10). Munkájának elismeréseképpen a bölcsészkar az 1937/1938. tanévben dékánjának is megválasztotta (i. m. 19).

Csűry sok időt szánt a hallgatókkal való törődésre a tanórákon kívül is. Reggeli előadásai után a hallgatóival való foglalkozás töltötte ki az idejét, s egyénisége vonzotta magához a tanítványokat. SZABÓ ISTVÁN úgy emlékezik vissza rá, mint aki „egyszerű ember volt, határozott, kedves egyéniség. Nem volt »méltóságos professzor úr«, szívesen társalgott munkát vállaló hallgatóival” (1982: 52). VÉGH JÓZSEF arról is beszámolt, hogy az egyetemen szinte családias volt körülvette a légkör, a hozzá legközelebb álló tanítványait pedig a házába is meghívta (1941–1943: 234). IMRE SAMU, aki a Csűry által megnyitott úton tanítványai közül talán a legmesszebbre jutott, úgy emlékezett néhai professzorára, mint aki „mindenekelőtt jó tanár volt (...) és vonzó emberi tulajdonságokkal rendelkező személyiség, aki közvetlen, meleg emberi kapcsolatokat tudott kialakítani tanítványaival, (...) és megtalálta a módját annak, hogy az ügy iránti lelkesedését átplántálja beléjük is” (1991: 300).

Nem hagyhatjuk persze figyelmen kívül azt a körülményt sem, hogy Csűry Bálint professzor tanári munkájának hitelét az a tudományos teljesítmény adta, amelynek súlyát itt, ezen előadás kereteiben aligha tudnám mérlegre tenni, ám azt semmiképpen nem kerülhetem el, hogy néhány fontosabb jellegzetességét ne érintsem. Csűry sokirányú oktatómunkáját kellően színes tudományos előélet alapozta meg. Ebből csupán néhány munkát említve — Teleki József gróf mint nyelvész (1909), Az ige (1910), A nyelvtudomány ismeretelméleti vizsgálata (1913), Érintkezésen alapuló névátvitel (1929) — is kitűnik, hogy a nyelvjárási tematika csak az 1920-as évek második felétől válik meghatározóvá, a 30-as években pedig szinte egyeduralkodóvá munkásságában. Élete főművének, a Sza-

moshádi szótárnak a munkálatai persze csaknem három évtizeden át folyamatosan jelen voltak Csűry tudományos pályáján, mígnem a munka két kötete — amely aztán szinte napjainkig hatóan számos regionális tájszótár szerzőjének szolgált elsőrangú mintául — 1935-ben és 1936-ban meg nem jelent.

4. Ekkor Csűry Bálint hozzákezdhetett ennél is nagyobb szabású terveinek a megvalósításához. E vállalkozásban azonban társakra volt szüksége. Leendő munkatársait legkiválóbb tanítványai közül évek óta rendszeres figyelemmel és áldozatos munkával igyekezett kinevelni. Egyre gyakrabban hirdetett meg a nyelvjárásokkal foglalkozó órákat, de az egyetemi tananyagon kívül is sokat tett tanítványai nyelvjárási ismereteinek bővítése érdekében: hetenként rendszeresen maga tartott lejegyzési gyakorlatot számukra (IMRE 1991: 300). Az 1935/1936. tanév tavaszi félévében pedig meghirdette a népnyelvi gyűjtés módszere című kollégiumát, s ennek összefoglalását A népnyelvi bűvárlat módszere (1936) címen meg is jelentette. E munkát BALASSA IVÁN szerint a Csűry-tanítványok valószínűs biblíájuknak tekintették (1990: 18). Törekvéseiben támogatta két mellette működő magántanára is: N. Bartha Károly, aki a néprajz oldaláról támogatta meg a népnyelv oktatását, valamint Papp István, aki akkoriban a nyelvatlaszok ügyével foglalkozott, s később Csűry utóda lett a tanszék élén is. Csűry meghívását ő is kitüntetésnek tekintette, s így emlékezett vissza rá: „Az akkori magyar nyelvészek sorában az ő tudományát, emberségét és magyarságát tartottam a leg-többre” (idézi BALASSA 1988: 46). Ekkoriban vált szorosabbá, már-már baráttá Csűry kapcsolata a kiváló néprajzkutatóval, Györffy Istvánnal is.

Csűry a tanítványok között felbukkanó tehetségeket kiválasztva komoly, bizonyításra alkalmas feladatokat jelölt ki a számukra. IMRE SAMU visszaemlékezésében beszámol arról, hogy „Indexem aláírásakor felfigyelt (...) arra, hogy Felsőőrben születtem, és már a tanév elején egy hosszú beszélgetés során közölte velem, hogy a felsőőri nyelvjárás feldolgozását szánta nekem feladatul, ecsetelve előttem ennek a munkának a szépségét, fontosságát, tudományos jelentőségét” (1991: 300). Csűrynek e sohasem gyorsan megtérülő munkabefektetése a tanítványok nevelése terén egyre több és értékesebb gyümölcsöt termett. A professzor vezetésével egész sor hallgató készítette el szakdolgozatát: a hozzá benyújtott 33 munkából 17 nyelvjárási tárgykörből íródott (JAKAB–KERESZTES 1990: 12, KÁLNÁSI 1998: 13). És hamarosan következtek a doktori értekezések is: a Csűry irányításával készült 8 disszertáció nagyobbik részének fő témájaként szerepelt a nyelvjárási problematika, de a munkák mindegyike kapcsolódott valamiféleképpen e témakörhöz.¹

¹ Csűryhez az alábbi doktori értekezéseket nyújtották be: Végh József: Adalékok a rokonértelmű szavak keletkezéséhez, Bakó Elemér: Hangtani tanulmányok, Bartha Katalin: Szókincstanulmány a magyar nyelv színjelnevezéseiről, Kiss Géza: Ormányság, Nagy Jenő: A népi kendermunka műszókincse Magyarvalkón, Pető József: A debreceni tímárok céh- és mesterségzavai, Bolla József: A népi konyhamesterség műszókincse Felsőgörzsönyben, Balassa Iván: A debreceni

A legkiválóbb hallgatók gyakornokként kapcsolódtak be a tanszék munkájába: gyakornok volt Csűry mellett többek között Bartha Katalin, Kovács István, Nagy Jenő, Ruszkay Endre s a már említett Szabó István, Imre Samu és Balassa Iván (BALASSA 1988: 48). A legkiválóbbak közül az idősebbek, Végh József és Bakó Elemér pedig hamarosan tanársegédként segítették az oktatást. Ez volt tehát az a háttér, amelynek kialakítását és megerősítését követően Csűry megalapozottan, fiatal kollégái, kutatótársai munkájára is számítva foghatott hozzá nagyobb szabású tervei megvalósításához. Mik is voltak valójában ezek a tervek? Mi motiválta ezeket, s voltak-e céljai eléréséhez további szövetségesei?

Csűry Bálint tudományos célkitűzéseit talán azzal jellemezhetjük legjobban, hogy a nyelvjáráskutatást a magyar nyelvtudomány részdiszciplínái között az őt megillető helyre kívánta fölemelni. Jól látta ugyanis, hogy a 19. század végének fellendülése, magas színvonalú, intenzív munkája után a nyelvjáráskutatás ügye lehanyaglott, háttérbe szorult. Ennek fontosságáról ő maga szilárdan meg volt győződve: e nélkül a magyar nyelv egészének ismerete szenved ki nem köszörülhető csorbát, s nyelvünk történetét a nyelvjárások nélkül ugyancsak töredékesen tudjuk megismerni, de még a finnugor összehasonlító nyelvészet is nagy kárát látja az e területen szerezhető tudás hiányának (vö. CSŰRY 1939: 3–4). Ezt a tapasztalatot nemcsak a magyar nyelvtudomány történetének és korabeli állapotának elemzése alapján szűrte le magának, hanem ezt mutatták számára más nyelvek kutatásának eredményei, de emellett a magyar tudományos, sőt szélesebb értelemben a magyar szellemi élet példája, történései is. Szellemi horizontjának tágasságát mutatják azok a szavai, amelyekkel programadó írását kezdi: „Napjainkban Európaszerte uralkodó tudományos mozgalom a népiségtudomány. Társadalomtudományi vonatkozásaiban nálunk is keltett ez a mozgalom bizonyos érdeklődést, de egyéb téren, értve ezt különösen a magyar népnyelv bűvárlatának rendszeressé tételére, sajnos, annál kevésbbé” (CSŰRY 1939: 3).

Visszatérő példaként „a testvéri finn nemzet” előremutató törekvéseit idézi hangsúlyozva, hogy „Finnországban minden barátomtól sokat tanultam, és mindig nagyon hasznos benyomásokkal és ösztönzésekkel tértem haza” (idézi BALASSA 1988: 42–43). A finnországi szakmai kapcsolatok, a Finnországban három alkalommal is megtett nyári utazások nemcsak Csűry finn nyelvi ismereteinek felfrissítését szolgálták — amit egyébként megkövetelt tőle tanszékén a Pápay-örökség továbbvitelének magára vett kötelezettsége —, hanem e tanulmányutak a látóhatárát is tágították, s ezen túlmenően az ottani baráttal, Artturi Kannistóval a közös munka örömét is jelentették számára. Kannistóval ugyanis — akit Csűry javaslatára 1935-ben a debreceni egyetem díszdoktorává is avattak (A. MOLNÁR 1991: 151) — Yrjö Wichmann északi moldvai csángó gyűjtését

cívis földművelésének munkamenete és műszókincse (JAKAB–KERESZTES 1990: 12–13, KÁLNÁSI 1998: 13).

szerkesztették szótárrá, hol Csűry debreceni házában, hol pedig Kannisto karjalai nyaralójában folytatva a munkát (BAKÓ 1941: 29).

A korabeli, 30-as évekbeli Magyarországon is megerősödött a szellemi életben a nép, elsősorban a parasztság felé fordulás gondolata, eszméje, amely megmutatkozott a népi írók mozgalmának sikereiben éppúgy, mint a szociológiai indíttatású falukutató mozgalom megélénkülésében (vö. BALASSA 1988: 11). Azt, hogy a népnyelv bűvárlata milyen haszonnal járhat a nyelvtudomány számára általában is, Csűryben Gombocz Zoltán tudatosította legkorábban, még jóval a debreceni professzorságát megelőzően. Barátsága Gomboczcal még annak kolozsvári egyetemi tanársága idején (1914–1921) alakult ki, s ez a barátság megmaradt egészen Gombocz haláláig. Csűry előadásaiban mint a legnagyobb magyar nyelvtudósra hivatkozott Gomboczra (BALASSA 1988: 21–22). Mindezekből az is kitűnik, hogy nem pusztán az elvesztett barát emlékének szólt az a vallomás, amelyet a budapesti egyetem finnugor professzorának, Zsirai Miklós-nak írt levelében megfogalmazott: „életem legszebb órái azok voltak, melyeket Pesten Gombocz, Melich és a Ti társaságokban töltöttem. Megerősödve tértem haza. Legszebb jutalmam az volt, hogy velük lehettem, tőlük tanulhattam s munkásságomról, terveimről velük beszélgethettem. Az íróasztal mellett mindig arra gondoltam, hogy szótáramat s egyéb tanulmányaimat voltaképpen az ő számukra s a Ti számotokra írom” (Csűry Bálint levelét idézi KISS JENŐ 1992: 365). Csűry Gombocz emlékéhez a szó szoros értelmében haláláig hű maradt: utolsó munkája ugyanis Gombocz Zoltán mondattanának sajtó alá rendezése volt, amelyet igen fáradságos munkával végzett el, s amelynek befejezése napján döntötte ágynak a betegség, melyből már fel sem épült (BALASSA 1988: 22). A Gombocz iránti tisztelet, már-már rajongó szeretet mutatkozik meg abban is, hogy egyik hallgatójának visszaemlékezése szerint Gombocz Zoltán halálakor úgy kezdte az órát, hogy bejelentette: „elhunyt a magyar nyelvtudomány nagy egyénisége; méltatta a nagy nyelvtudóst, majd azzal fejezte be rövid megemlékezését, hogy nehéz volna most órát tartani, s némuljon el ezen az órán a mindennapos munka” (SZABÓ 1982: 52). Csűryt bizonyára mélyen érintette, hogy a számára legbiztosabb mércéül és állandó vonatkozási pontként szolgáló barátot, a kor valóban talán legkiválóbb magyar nyelvészét éppen akkor veszítette el, amikor nagyobb terveinek végrehajtásába belefogni szándékozott.

5. Csűry Bálint világosan látta, hogy a nyelvjáráskutatás terén jelentkező szerteágazó feladatokat egyetlen egyetemi tanszék önmagában nem tudja elvégezni, ezért mindent elkövetett, hogy erre külön intézményt hozzon létre (BALASSA 1988: 49). Az 1937. évi országos felsőoktatás-ügyi kongresszus elé terjesztett indítványának központi javaslata az volt, hogy „A magyar nyelvészeti tanszékek mellé megfelelő éves átalánnyal szerveztessék magyar nyelvjáráskutató intézet, mely foglalkozzék a magyar népnyelvi gyűjtés, feldolgozás és a magyar nyelvatlasz munkálataival” (idézi BAKÓ 1941: 37). Ahogyan az itteni meg-

fogalmazás is mutatja, Csűry az ország egyetemeinek összefogását szorgalmazta a nyelvjáráskutatás terén. Azt is jól tudta, hogy a sikeres együttműködés az érintettek személyes kapcsolatainak minőségén áll vagy bukik, s úgy ítélte meg: az ügy számára kezdeményezése idején ebben a tekintetben is kedvező a helyzet. Néhány év múlva azonban kissé csalódottan tekintett vissza ebbéli reményeire, Zsirai Miklósnak írta 1939-ben a már fent idézett levelében: „Sok tudós kör irigylte is abban az időben a magyar nyelvészeket azért, hogy úgy összetartanak, s hogy olyan ideális kapcsolatok fűzik őket egymáshoz. Sajnos, ma nincs egészen így.” — állapítja meg kissé kiábrándultan, érzékelve a sikerei után vele szembe fordulókat (BÁRCZI GÉZA [1943: 5] szavával élve) részvétlenségét és gáncsoskodását, ám elveiből, ideáiból ekkor sem volt hajlandó engedni: „Az összefogást keresem, a jóérzésű, igaz emberek összefogását. Azt a tudománypolitikát, amely a múltban is volt, amely az erőket összefogni, nem pedig visszariasztani és elkedvetleníteni igyekszik.” — írja levelének zárásaképpen (KISS 1992: 365).

Csűry javaslatára végül 1938-ban Hóman Bálint vallás- és közoktatási miniszter és Szily Kálmán államtitkár (az egyébként a nyelvészként is ismert Szily Kálmán fia) támogatásával a debreceni egyetemen elsőnek az országban Magyar Népnyelvkutató Intézet létesült, és kezdte meg a működését. S amikor később más egyetemeken hasonló intézetek jöttek létre, ezekben Csűry „nem vetélytársakat, de testvéreket” látott (BÁRCZI 1943: 6).

A debreceni Magyar Népnyelvkutató Intézet tevékenységéről részletes képet kaphatunk az intézet 1939-ben útjára bocsátott évkönyvének, a Magyar Népnyelvnek a köteteiből, amelynek első két évfolyama Csűry Bálint szerkesztésében jelent meg. Programadó rövid írásában Mit akarunk? címmel tömören, világosan fejtí ki az intézet tevékenységére vonatkozó elképzeléseit (CSŰRY 1939). E kutatási program nemcsak Csűry koncepciózus gondolkodását mutatja, hanem azt is, hogy a munkálatok már a megindulásukkor is komoly alapokra támaszkodtak, nagyszerűen elő voltak készítve. Erre következtethetünk abból, hogy már a Magyar Népnyelv első köteteiben megjelenő intézeti beszámolók is igen tetemes munkáról és komoly eredményekről tudósítanak (1940: 270–290, 1941: 415–420).

Csűry az intézet feladatait mintegy koncentrikusan táguló körökben jelölte ki. Célul tűzte ki „a debreceni eredeti cívisnyelv szókincsének szótári feldolgozását”-t (CSŰRY 1939: 5). E munka egyes mesterségek szókincsének összegyűjtésével indult, de aztán hosszú időre elakadt, és majd csak a 21. század elején valósult meg KÁLNÁSI ÁRPÁD jóvoltából (2005). Bihar megye népnyelvének feldolgozását szókincsgyűjtéssel, a helynevek településenkénti összegyűjtésével, jelenségmonográfiákhoz való adatfeltárással, továbbá nyelvatlasz-előkészületekkel indította meg az intézet. Harmadik feladat körként Csűry „az elszakított, vagy szórványokban élő magyarság nyelvének tanulmányozását”-t jelölte meg (CSŰRY 1939: 5), amely kezdetben leginkább az Erdélyben élő nyelvészek bevonása révén valósulhatott meg. Az együttműködést Csűry oly módon is elő-

mozdította, hogy egykori kolozsvári kollégiumi tanítványát szerkesztőként kívánta bevonni a Magyar Népryelv kiadásába. SZABÓ T. ATTILA erre fél évszázad múltán így emlékezett vissza: „Mikor aztán engem 1940 őszén a kolozsvári egyetemre neveztek ki tanárnak, Csűry Bálint rögtönösen azzal az ajánlattal tüntetett ki, hogy tegyük a debreceni és a kolozsvári nyelvészek közös kiadványává az ő intézeti évkönyvét” (1990: 13). A sors keserű fintoraként azonban a közös szerkesztői ténykedésre Csűry Bálint halála miatt már nem kerülhetett sor: a Csűrytól a stafétabotot átvevő Bárczi Géza azonban ebben a kérdésben is tiszteletben tartotta elődje szándékát, s a Magyar Népryelv 3., 1941. évi kötete már Szabó T. Attilával közös szerkesztésében látott napvilágot.

6. Csűry Bálintnak nem sok időt adott a sors arra, hogy sokirányú, ám mégis egységes, jól átgondolt terveit végrehajtsa, s még kevésbé, hogy halványabban körvonalazott távolabbi álmait is megvalósítsa. Joggal állapíthatta meg azonban emlékbeszédében a katedróját elfoglaló BÁRCZI GÉZA, hogy Csűry Bálintnak „itt Debrecenben tudományos és evvel szoros kapcsolatban lévő tanári és nevelő munkája mély nyomokat hagyott” (1943: 5). Azt, hogy a Csűry által elindított kutatási irányok, nyelvészeti módszerek, vizsgálati eredmények iskolát formáltak-e, ahogyan ezt az utókor nagy többsége látta és látja, vagy mindez a tevékenység iskolává kevésbé állt össze, ahogyan egyesek felvetették, olyan tudománytörténeti kérdés, amelynek megválaszolásában objektív fogódzókra nem támaszkodhatunk. Az idő múlásával pedig talán ennek a dilemmának a súlya, jelentősége is csökken, mivel — ahogyan BÁRCZI GÉZA fogalmazott — „A tudós munkáját, a dolgok természeténél fogva, nagyrészt feledésbe borítja az új, követő nemzedék több tudományos eredményen, újonnan fölvetett termékeny szempontokon alapuló tevékenysége. (...) Azaz mégsem.” — folytatja a gondolatot BÁRCZI, mert „Minden új lépést az előzőleg megtett lépés tesz lehetővé (...) A ma tudományos igazságai a régiek, az elődök tudásán meg eredményein épültek, és botlásán meg tévedésein okulva emelkedtek” (1943: 7).

Csűry Bálint keze alól majd tucatnyi nyelvész szakember került ki, akiknek a pályáját meghatározóan befolyásolták az indulás évei, s nyelvészként vagy éppen néprajztudósként Kolozsvártól Budapestig, Újvidéktől Debrecenig a magyar tudományosság különböző színterein végezték munkájukat, és ki-ki tehetsége, adottsága szerint használta és gazdagította azt az útravalót, amelyet professzorától egykor Debrecenben kapott. Tanítványainak legidősebbike, VÉGH JÓZSEF azokkal a szavakkal búcsúzott szeretett mesterétől (1941–1943: 232), amelyeket Csűry Bálint Ómagyar olvasmányok című kurzusának utolsó előadásán 1940 decemberében egy csütörtöki késő délutáni órán a debreceni egyetem főépületében a XI. tanteremben magyarázott: Látjátuk, feleim, szümtükkel, mik vogymuk? Isa pur es homu vogymuk.

Irodalom

- BAKÓ ELEMÉR (1941): Csűry Bálint élete és munkássága. *Magyar Néprajz* 3: 7–38.
- BALASSA IVÁN (1988): *Csűry Bálint*. A Múlt Magyar Tudósai. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- BALASSA IVÁN (1990): A nyelvjárási és néprajzi kutatás kapcsolata Csűrynél és azóta. *Magyar Nyelvjárások* 28–29: 15–26.
- BÁRCZI GÉZA (1943): *Csűry Bálint emlékezete*. Különnyomat a m. kir. Tisza István-Tudományegyetem 1941–42. tanévi Évkönyvéből. Debrecen.
- BENKŐ LORÁND (1990): Megnyitó a Csűry Bálint emlékülésen. *Magyar Nyelvjárások* 28–29: 9–12.
- CSÜRY BÁLINT (1935): *Pápay József emlékezete*. Debreceni Tisza István Tudományos Társaság. Emlékbeszédek. 1. kötet. 1. szám. Debrecen.
- CSÜRY BÁLINT (1939): Mit akarunk? *Magyar Néprajz* 1: 3–6.
- IMRE SAMU (1991): A Csűry-iskola. In: KISS JENŐ–SZÜTS LÁSZLÓ szerk.: *Tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetének témaköréből*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 298–306.
- JAKAB LÁSZLÓ–KERESZTES LÁSZLÓ (1990): *A debreceni magyar és finnugor nyelvtudományi tanszékek története (1914–1990)*. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 55. Debrecen.
- KÁLNÁSI ÁRPÁD (1998): *Fejezetek a Csűry-iskola történetéből*. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 72. Debrecen.
- KÁLNÁSI ÁRPÁD (2005): *Debreceni cívis szótár*. A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 83. Debrecen.
- KISS JENŐ (1992): Csűry Bálint levele Zsirai Miklóshoz, 1939. *Magyar Nyelv* 88: 362–365.
- KISSNÉ RUSVAI JULIANNA (2010): *Pápay József kéziratos debreceni hagyatéka*. Nyíregyháza, Élmény '94 Bt.
- A. MOLNÁR FERENC (1991): Finnugor vonatkozású tudománytörténeti adalékok 2. *Folia Uralica Debreceniensia* 2: 145–152.
- SZABÓ ISTVÁN (1982): Csűry Bálint a katedrán. In: SEBESTYÉN ÁRPÁD szerk.: *Hagyományápolás és megújulás*. Debrecen. 45–53.
- SZABÓ T. ATTILA (1941): Csűry Bálint. 1886. február 13.–1941. február 13. *Magyar Nyelv* 37: 65–72.
- SZABÓ T. ATTILA (1990): Szabó T. Attila levele. *Magyar Nyelvjárások* 28–29: 13–14.
- VÉGH JÓZSEF (1941–1943): Csűry Bálint. *Nyelvtudományi Közlemények* 51: 232–240.